

Небојша Озимић

Ниш - Србија

МЕЛЕНТИЈЕВА БУНА - ДОПРИНОС НИШКОГ СВЕШТЕНСТВА ГРЧКОМ УСТАНКУ 1821. ГОДИНЕ

Апстракт: Као спонтани одјек устанка у Србији 1804. године, у Грчкој 1821. долази до дизања тзв. Великог грчког устанка, организованог од стране слободозидарског друштва "Филики Хетерија". Догађаје у Грчкој подржале су колико су могле околне земље па и поједини градови у поробљеној Србији. Епископ нишки Мелентије са неколико свештеника и виђенијих људи (прота Стојан Поповић, поп Ђорђе Цинцар, Младен Овчаревић, бакалин, Голуб Мутаџија, Радисав Екмеџибаши) покушава да дигне устанак у Нишу али ова акција била осуђена, устаници углавном ослобођени а епископ Мелентије и још четворица обећени на мостову код Тврђаве. Овај догађај нам је познат из дела Милана Ђ. Милићевића "Краљевина Србија ". Споменик обећенима, који су одмах након мученичке смрти сматрани у народу за светитеље, подигао је 1913. епископ нишки Доситеј на месту где су обећени.

Кључне речи: Грчки устанак, Константина Ипсиланти, Филики Хетерија, Балканско полуострво, 1821, митрополит Захарије, Призрен, митрополит Мелентије, Ниш, прота Стојан Поповић, поп Ђорђе Цинцар, Младен Овчаревић, Голуб Мутаџија, Радисав Екмеџибаши, Хусеин – паше Гаванзоглу, Нишка buna, свештенство, Милан Ђ. Милићевић, споменик, 1913.,

1. Стање пред устанак

Након српске револуције 1804. и њених каснијих успеха што под Ђорђем Петровићем, што под Милошем Обреновићем, постало је јасно да ће се и код осталих народа Балканског полуострва родити идеја за националним ослобођењем од турске власти. Кнез Милош покушао је да у Србији, уз помоћ Русије, пасивним војним ставом према Турском царству обезбеди бољу позицију на рачун неиспуњених обавеза Турске према Србима које су прихваћене Букурешким уговором. У исто време руски посланик А. К. Строганов почео је код Порте да инсистира на испуњењу обавеза Турске према Србима (самоуправа Срба, заштићене цркве и црквена имовина итд.) због чега је из Цариграда препоручивано Марашли Али-паши, београдском везиру, да према Милошу Обреновићу и осталим Србима буде благонаклон у циљу добијања самосталности.¹ Управо то је и разлог услед кога је Милош инсистирао на миру у Србији, а што је на делу потврдио убиством Ђорђа Петровића Карађорђа 13. јула 1817. код места Радовање. Знало се да Карађорђе, који је био лични пријатељ

1 В. Ђоровић, *Историја Срба*, 1-3, БИГЗ, Београд 1989, књ. 3, 66.

Константина Ипсилантија, у чијој кући је и уведен у организацију посредством Ђорђа Олимпије познатијег као капетан Јоргаћ,² долази у Србију као члан ФИЛИКИ ХЕТЕРИЈА³ не би ли припремио терен у Србији и поново дигао устанак у Србији као подршку великом Грчком устанку. У каснијим контактима са хетеристима Милош је одлучно одбијао званичну помоћ Србије, али је познато да је преко својих веза у Влашкој дотурао оружје хетеристима.

2. Устанак и његово ширење

Устанак је планиран уз подршку грчких организација у Енглеској и Сједињеним Америчким Државама и помоћ симпатизера из западне Европе и Русије. Јован Каподистрија, званичник са Јонских острва који је постао руски министар спољних послова, означен је као вођа планираног устанка. За почетак устанка узима се или 6. март 1821 када је Александар Ипсиланти праћен са још неколико грчких заповедника прешао реку Прут у Румунији, или 23. март, када се устанак отргао контроли код Каламате на Пелопонезу. Истовремено подизање устанка планирано је дуж Грчке, укључујући Македонију, Крит и Кипар. Грчки устанак брзо се проширио са Пелопонеза и Централне Грчке на Егејска острва, Крит и Кипар.

Устанак је захватио најјужније границе Балканског полуострва и унео доста додатног немира, додатно дестабилизујући доминацију Турског царства на Балканском полуострву. Појединци, па чак и градови ван Грчке пружили су помоћ грчким устаницима помажући их на свакојаче начине. Тако је престоница Цинцара Москопоље претходно два пута тешко страдала од Турака да би треће и дефинитивно страдање града било извршено 1821. године због помоћи Москопоља грчким устаницима.

"Напад на Москопоље извршио је полунезависни господар Али-паша Јањински (1741-1822. г.) са албанским одредима. И порекло поменутог паше је албанско – из места Тепелини на југу Албаније (околина Берата). До наведене 1821. године Москопољци су одржавали политичке везе и са ослобођеном Србијом, где је било њихових исељеника. Куће, трговине и хришћански храмови су порушени, многи људи поубијани, неки одведени као робље, нарочито жене. Муслимански зулуми над хришћанима били су грозни".⁴

3. Одједи Грчког устанка и Мелентијева буна

Одговор Турака на догађаје из марта 1821. године био је суров и очекиван. Тако је у Цариграду обешен цариградски патријарх Григорије са два митрополита и више десетина епископа, протојереја и свештеника. Српска делегација, која је тих дана била у Константинопољу ради уређења односа са Портом, била је заробљена и

2 В. Ћоровић, *Историја Срба*, 3, 65.

3 *Philikí Etaireía*, основана 1814. у Одеси. Оснивачи су Никола Скуфос из Арте, Емануел Ксантос са Патмоса и Атанасије Цакалов из Епира. Ксантос је био члан слободнозидарске ложе у Лефкади. До Грчког устанка ова слободнозидарска организација првенствено грчких родољуба имала је хиљаду чланова. Од грчких издања која се баве проблемом Филики хетерије видети Т. Vournas, *Friendly Society: her illegal organisational and persecution by the foreigners*, Tolides Bros, Athens, 1982; I. Kordatos, *Rigas Feraios and Balkan Federation*, Athens, 1974; E. Xanthos, *Memoirs for the Friendly Society*, Vergina, Athens, 1996.

4 Ј. Ф. Трифуноски, *Москопоље - уништена хришћанска варош у Албанији*, СТАНОВНИШТВО СЛОВЕНСКОГ ПОРЕКЛА У АЛБАНИЈИ, Цетиње 1990, 232.

затворена иако је било познато да кнез Милош није инспиратор нити помагач Грчког устанка.⁵ Овај корак Порте да се објаснити страхом од општег антитурског покрета на Балканском полуострву који би могле да иницирају, поред Србије, пробужене Грчка и Влашка због великих почетних успеха устаника. Због тога се Порта одлучила на хапшења и погубљења више стотина виђенијих народних представника, угледних људи, а нарочито свештеника.⁶

Турци су ухватили и затворили "у најдубљу тамницу града призренског" митрополита призренског Захарију са следећим свештеницима : Илија, поп Коча, поп Јован Бјелопољац и поп Сава Подгоричанин. Сви они требало је да буду обешени због подршке грчким устаницима. Како нас обавештава Поповић, "преостали Срби и свештеници умоле тадашњег пашу силеџију Махмуда, те пристане на откуп од 45.000 гроша и паша, држећи још три недеље митрополита у тамници, пусти га болна и испребијена, са још тројицом једва живих Срба из тамнице".⁷ Како сазнајемо, митрополит Захарија је, после дуге и тешке болести, умро у манастиру Дечани 1827.⁸

Судбину митрополита Захарије није доживео митрополит Мелентије и неколико виђенијих свештеника, који су обешени због давања подршке Грчком устанку. Како је Порта дуго времена сумњала да су нишки Срби и малобројни Грци и Цинцари, углавном свештеници или трговци, стожер помоћи која из Србије доспева грчким устаницима, тако је и послала Хусеин-пашу Галванзоглу са пет хиљада војника⁹ да пази на политичка кретања у Србији кнеза Милоша Обреновића.¹⁰

О митрополиту Мелентију зна се релативно мало. Први и нама једини познати пут до своје смрти спомиње се 1815. године поводом сједињења Нишавске и Нишке епархије¹¹ док је период између ова два датума остао обавијен тамом. Исто тако, ни извори о самом устанку нису бројни због његове конспиративности. Данас нама познати извори јесу писмо упућено кнезу Милосаву Здравковићу у Свилајнац 17/30. маја 1821. од Милутина Савића из села Бигренице код Ћуприје. У писму Милутин Савић наводи "да смо ми вама ради нишевачку буну што је било од пре присали, али опет јављамо да су Али-пашу, Екмечи-башу посекали и владику и неко: 7 људи побити и има их јоште у затвору и сада леже".¹²

Други извор јесте писмо самог Хусеин-паше Гаванзоглуа београдском везиру Марашли Али-паши¹³ у коме, поред осталог, наводи:

5 В. Ћоровић, *Историја Срба*, 3, 67. Положај чланова делегације нагло се погоршао након неуспелих руских посредовања код Порте у корист Грка и одласком Строганова из Константинопоља.

6 В. Стојанчевић, *Друштвени и економски положај Срба у време грчког устанка*, ИСТОРИЈА СРПСКОГ НАРОДА V/1, (треће издање) СКЗ, Београд 2000, 233.

7 М. И. Поповић, *Историјска улога Српске цркве у чувању народности и стварању државе*, Београд 1933, 119.

8 М. И. Поповић, *Историјска улога Српске цркве ...*, 120.

9 Број активних учесника у овом устанку прилично је несигуран. Када је турска војска у питању, већина савремених историчара сматра да је војска Хусеин-пашу Галванзоглуа бројала око 5000 док М. Ђ. Милићевић наводи број од 8000 војника, број српских учесника у припремању побуне, зависно од извора, варира од 200 до 2000 људи. Ми смо се у овом тексту определили за оне бројеве који су чешћи у историјској литератури.

10 В. Стојанчевић, *Друштвени и економски положај Срба у време грчког устанка*, 233.

11 епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси од IX до XX века*, ЕВРО-Београд, Унирекс-Подгорица, Каленић-Крагујевац, 1996, 313.

12 АС, збирка Мите Поповића, бр. 2770.

13 Ово писмо пронашао је српски етнолог и академик Глиша Елезовић у Народној библиотеци у Београду 1930. године, превео га, искоментарисао и објавио превод у раду под називом

"Пређашњи мухафис* Ниша Али-паша, не хотећи да мирује, начинио је савез са нишким митрополитом па је потајно ноћу одржавао састанке и кројио планове да, сачувај Боже, истреби народ муслимански у Нишу и на тај начин да високој Царској влади и Вечном царству натури на врат једну велику бригу. Пошто сам најсавесније испитао ствар, погубљени су поменути паша, речени митрополит, двојица свештеника и два ђафира,** који су били утицајни људи у вароши.

Пошто су због тога погубљени, њихова тела, што су у зло била огрезла, склоњена су са лица земље. Одсечена глава поменутога паше послата је на врело правде. ***"¹⁴

Пре него што пређемо на трећи и последњи извор – опис Милана Ђ. Милићевића, покушаћемо да реконструирамо след догађаја на основу ова два писма.

Врло значајан податак из писма Милутина Савића јесте последњи део последње реченице који гласи *"има их јоште у затвору и сада леже,"* што говори у прилог касније утврђеној чињеници да је у организацију устанка било активно укључено око 2000 учесника. Овај број није мали уколико се има у виду да су чланови покрета (свештеници, трговци и занатлије) успоставили везу са Лесковцем, Врањем, Власотинцем и Пиротом како би се и ова места истовремено укључила у побуну.¹⁵ Са своје стране, митрополит Мелентије, иначе грчког порекла, успео је да, највероватније новцем, придобије наклоност Али-паше при чему овом другом свакако није био крајњи циљ *"да истреби народ муслимански у Нишу и на тај начин високој Царској влади и Вечном царству натури на врат једну велику бригу"* за шта га оптужује Хусеин-паша Гаванзоглу у писму.

Ево сведочанства Милана Ђ. Милићевића, који о овом догађају пише пола столећа након самог догађаја описујући период привођења Мелентија и другова, као и опис извршења смртне казне над митрополитом Мелентијем и осталим оптеним побуњеницима:

"Када дође и смести се у граду, (Хусеин-паша Гаванзоглу, Н.О.) одмах заповеди те се погуби Али-паша, дотадашњи нишки заповедник. (...) Иза тога дозвола владика Мелентија, проту Стојана, попа Ђорђа, Младена, Голуба, Радисава и око 200 других Нишевљана. Намера се није крила: ваљало је народ застрашити да одбаци мисао о устанку; а да би се то урадило, ваљало је да неколико првих људи плате главом. У том страшном часу нађе се пријатеља који владици Мелентију и проту Стојану понудише прилику да утеку. На ту понуду владика одговори: -Нећемо! Боље је да страдамо нас двојица, него толики народ због нас двојице. Једном се мора умрети!"¹⁶

Према Милићевићу, другог дана иза Св. Тројице сви су затворени да би већ наредног били обешени на нишком мосту они који су од стране Турака означени као вође целог покрета – митрополит Мелентије, прота Стојан Поповић, поп Ђорђе Цинцар, Младен Овчаревић, бакалин, Голуб Мутавџија и Радисав Екмеџибаша. Накнадним утврђивањем испоставило се да је Младен Овчаревић турска жртва, али

Нишки мученици из 1821, према подацима за нашу историју, Политика, 3. новембар 1930.

* заповедник града

** ђафир - неверник

*** Константинопољ

14 Б. Андрејевић, *Революционарна делатност тајне нишке организације против Турака 1821*, Лесковачки зборник, XI, Лесковац 1975, 121-122.

15 Б. Андрејевић, *Споменици Ниша*, (2. издање), Просвета, Ниш, 1996, 89.

16 М. Ђ. Милићевић, *Краљевина Србија*, Београд 1884, 66.

из устанка 1860,¹⁷ из чега произилази да је тог 13/26. јуна 1821. обешено наведених пет особа без Младена Овчаревића, чије се име касније нашло на заједничком споменику.

Сам чин егзекуције Милићевић описује према казивањима очевидаца на следећи начин:

"Владика је ишао напред, за њим прота Стојан, па за протом ова четворица. Сви беху ведри, мирни, озбиљни, као да иду на какву религиозну свечаност... Владика узео свој конопац, прекрсти се, трипут га благослови па, наденувши сам себи замку на врат, рече: - Сад, синци, вуците!

За трен ока владика, мученик, беше високо у ваздуху!

Прота Стојан под вешалима рече:

- Не може се сав народ повешати. Само да не чује Јела (његова сестра. М. Ђ. М.) док не издахнем!

И остала четворица умреше тако спокојно, тако јуначки да извршилац те крваве пресуде рече:

- Јазук (штета, Н.О.) што нису муслимани!"¹⁸

Обешени су висили на вешалима три дана након чега су турске власти, сматрајући да је постигнут жељени ефекат у народу, дозволиле родбинама да свака свога скине и укопа тако да је митрополит Мелентије укопан одвојено. Касније су његове кости извађене и чуване у једном ћивоту у нишкој малој Саборној цркви да би потом биле сахрањене у гробу епископа нишког Григорија, северно од олтара.¹⁹ Недуго после укопа, у народу се утврдио светитељски култ Мелентија и његових другова.

Када је 1913. године Ниш прослављао 35 година од ослобођења Ниша и 1600. годишњицу Миланског едикта, епископ нишки Доситеј иницирао је подизање споменика нишким жртвама из 1821. године. На споменику је записано: " 1821.-1913. – Епископу нишком Мелентију, проти Стојану, свештенику Ђорђу и грађанима нишким: Младену, Голубу и Радисаву који су на овоме месту обешени, те мучки пострадаше за велику српску идеју – ослобођење – подиже овај споменик епископ нишки Доситеј са целокупним свештенством града Ниша".²⁰ Због изградње кеја поред Нишаве, споменик је био измештен у нишку Тврђаву од 1959. до 1990, када је враћен на првобитно место, на коме је и данас.

17 Б. Андрејевић, *Извори из 19. века о Нишу у доба Турака и у првим годинама после ослобођења*, Нишки зборник, 5, Ниш 1978, 17.

18 М. Ђ. Милићевић, *Краљевина Србија*, 67.

19 М. Ђ. Милићевић, *Краљевина Србија*, 34.

20 Б. Андрејевић, *Споменици Ниша*, 89.

Nebojša Ozmić

**L' INSURRECTION DE MELENTIJE ET LA CONTRIBUTION DU CLERGÉ DE
NIŠ AU SOULÈVEMENT GREC DE 1821**

Comme un écho spontané de l'insurrection de 1804 en Serbie éclate, en 1821, le dit grand soulèvement grec organisé par l'association des maçons libres „Filiki Heterija“. Les pays environnants et même quelques villes de Serbie soumise soutinrent dans la mesure du possible les événements de Grèce. L'évêque de Niš Melentije avec des ecclésiastiques et notables (prota Stojan Popović, pope Djordje Cincar, Mladen Ovčarević, épicier, Golub Mutavdžija, Radisav Ekmedžibaša) essayèrent de faire éclater un soulèvement à Niš mais leur action échoua, presque tous les participants furent libérés, sauf l'évêque Melentije qui fut pendu sur le pont près de la Foretersse avec quatre participants. Cet événement nous est connu grâce à l'oeuvre de Milan Dj. Milićević „Royaume Serbe“ (Kraljevina Srbija). Le monumenents aux pendus, dès leur mort considérés par le pleupe comme des saints, fut érigé en 1913 par évêque de Niš Dositej.